

УДК 347.648(477)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС ОПІКУНА МАЙНА ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Адаховська Надія Сергіївна

асистент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

При опіці майно, щодо якого встановлюють опіку, іноді називають посадовим майном. У зв'язку з цим, повноваження законних представників (опікунів) трактується як їх посадова компетенція, а майно підопічного, яке знаходиться в управлінні опікунів, як посадове майно [1, с. 9].

На сьогодні, нагальною є потреба у конкретизації правового статусу опікуна майна. Саме тому відповідна концепція зводить до того, що під правовим статусом опікуна майна слід розуміти певну сукупність прав і обов'язків, передбачених законодавством України, які необхідні і достатні для здійснення управління цим майном, а також охорона майнових прав власників і майнових інтересів осіб, які мають вимоги до власника в якості законного представника.

Протягом усього часу, законодавець приділяв увагу особі майбутнього опікуна, установлюючи певні вимоги до нього, не обминали це питання і науковці. Дослідження питання вимог до особи опікуна та піклувальника виконували російські вчені, зокрема, А. І. Пергамент, М. К. Любавський, В. І. Синайський, А. І. Загоровський. Поміж сучасних досліджень необхідно назвати російського науковця Л. Ю. Міхеєву, українських – Н. А. Д'ячкова, Д. С. Прутян.

Метою статті є комплексний теоретичний аналіз правового статусу опікуна майна, обґрунтування і внесення конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства, яке регулює відносини щодо встановлення, здійснення та припинення опіки над майном.

Для досягнення поставленої мети є необхідним розв'язання таких завдань:

- висвітлення особливостей здійснення опіки над майном;
- розкриття характерних ознак правового статусу опікуна.

Допустимо вести мову про те, що правовий статус опікунів має потрійний характер відносин: відносини з підопічним; з органом опіки та піклування; з третіми особами.

Завданням інституту опіки та піклування є охорона особистих і майнових прав і інтересів

підопічних. Тому держава в особі органів опіки та піклування (які призначають опікунів та піклувальників) повинна стежити, щоб опікунами та піклувальниками призначались особи, які виконували б функцію, що на них покладається і при цьому набуваючи статус опікунів, як безпосередніх учасників опікунських правовідносин. Правовий статус опікунів ґрунтується на принципі посиленої охорони майнових прав осіб, які в силу тих чи інших причин не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки.

Втім для досягнення цієї мети, а саме те, наскільки будуть захищені інтереси підопічних, значною мірою залежить від особи опікуна або піклувальника. Тому що, як підкреслює Н. М. Єршова, питання про особу опікуна чи піклувальника надзвичайно важливе саме тому, що від цього залежить доля підопічного та умови, в яких йому доведеться жити [2, с. 17 – 18].

Цивільний та Сімейний кодекси України, а також Правила опіки та піклування, затверджені 26-05-99 Наказом Державного комітету у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціальної політики України, містять досить чіткий перелік вимог до опікунів і піклувальників. Згідно із законодавством опікуном або піклувальником може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю (ч. 2. ст. 63 Цивільного кодексу України). Не може бути опікуном або піклувальником фізична особа:

- позбавлена батьківських прав, якщо ці права не поновлені;
- поведінка та інтереси якої суперечать інтересам фізичної особи, яка потребує опіки або піклування.

Відповідний перелік вимог дещо розширений в ст. 244 Сімейного кодексу, якою передбачено, що не може бути опікуном, піклувальником дитини особа, яка зловживає напоями, наркотичними засобами, а також у п. 3.2 Правил опіки та піклування, який встановлює, крім зазначених обмежень, що не можуть бути опікунами, піклувальниками особи, які:

- перебувають на обліку або лікуються в психоневрологічних і наркологічних закладах;
- раніше були опікунами чи піклувальниками та з їхньої вини опіку чи піклування було припинено;
- засуджені за скоєння тяжкого злочину.

Для забезпечення дитині належного виховання Сімейний кодекс передбачає, що орган опіки та піклування при призначенні опікуна або піклувальника повинен враховувати особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини.

При цьому, наше законодавство не передбачає вимог до здоров'я опікуна (піклувальника), хоч особа, яка страждає на певні захворювання (наприклад, туберкульоз, онкологічні захворювання тощо), не зможе належним чином виконувати опікунські обов'язки.

Законодавець передбачив подібну вимогу до усиновлювача в п. 8 ст. 212 Сімейного кодексу України, установивши, що особи, які страждають на хвороби, перелік яких затверджено Міністерством охорони здоров'я України, не можуть бути усиновлювачами. Вважаємо, доцільним, поширити дію цього переліку і на осіб, що бажають бути опікунами або піклувальниками, законодавче закріпивши, таким чином, вимогу щодо стану їхнього здоров'я. Подібної позиції дотримується і В. Борисова [3, с. 218 – 219].

Все ж, як справедливо відзначає З. Ромовська, не завжди опікуном чи піклувальником стає гідна особа [4, с. 464]. Це пов'язано з тим, що в окремих випадках опікуном (піклувальником) бажає стати лише одна особа, яка і призначається опікуном чи піклувальником, виходячи з принципу пріоритетності сімейних форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Інколи з об'єктивних причин виключається можливість одразу виявити неспроможність особи до належного виконання обов'язків опікуна й піклувальника. Тому орган опіки і піклування, вирішуючи питання про призначення опікуна або піклувальника, зобов'язаний приділяти максимальну увагу якомога детальнішому і повнішому вивченню всіх обставин справи, які пов'язані з особою опікуна.

Так, проаналізувавши вимоги чинного законодавства до особи опікуна та піклувальника, приймаючи до уваги історичний досвід становлення таких вимог, приходимо до висновку про те, що чинне законодавство України в цілому визначає необхідний перелік критеріїв, яким повинен відповідати майбутній опікун або піклувальник.

Для безпосереднього здійснення опіки або піклування судом (ст. 60 ЦК) або органами опіки та піклування призначається опікун чи піклувальник, про що виноситься відповідне рішення. Варто відмітити такий факт, що призначення конкретної

особи опікуном здійснюється на підставі адміністративного або судового акту. Але правознавці не наводять чітких критеріїв розмежування опіки над майном від опіки над фізичною особою.

Безсумнівною «гордістю» чинного законодавства про опіку та піклування є те, що норми, що встановлюють правове становище опікунів і піклувальників, практично повністю уніфіковані, за винятком норм СК України, що передбачають додаткові обов'язки цих осіб, пов'язані з вихованням своїх підопічних. Проаналізувавши сучасне законодавство України, ми звертаємо увагу на те, що вимоги до опікуна та піклувальника як суб'єкта правовідносин з опіки та піклування встановлено статтею 63 ЦК України, ст. 244 СК України, а також п. 3.1 Правил опіки та піклування. Їх права та обов'язки регламентовані в ст. 244 СК України і в ст. 63 ЦК України бачимо, що законодавець намагався встановити всі вимоги, яким повинен відповідати опікун та піклувальник. Однак в тих нормах, де регламентується правовий режим майна підопічного також чимало дозволів, розпорядчих норм і норм-заборон, що доповнюють характеристику їх правового становища. Окрім прав і обов'язків у характеристику правового статусу даних суб'єктів входить також їх юридична відповідальність за невиконання або неналежне виконання ними покладених на них обов'язків, а також за порушення прав і законних інтересів підопічних, яких вони добровільно зобов'язалися захищати. Коло зазначених правових норм дає нам досить чітке уявлення про правове становище цих осіб.

В цілому, ми підтримуємо позицію законодавця, який встановлює дві групи умов для призначення певної особи опікуном чи піклувальником, поділяючи їх при цьому на: позитивні умови – вимоги, яким повинна відповідати особа, яка бажає стати опікуном, та негативні – перешкоди для призначення її на цю посаду.

До позитивних умов призначення фізичної особи опікуном відносяться: 1) повна цивільна дієздатність цієї особи; 2) бажання особи прийняти на себе опікунські обов'язки; 3) особисті якості кандидата в опікуни; 4) здатність особи до виконання опікунських обов'язків тощо.

Перша умова, яка повинна бути виконана це – опікуном може бути лише повнолітня дієздатна особа, яка висловила бажання стати опікуном (ст. 63 ЦК України). Це значить, що особи, які набули повну цивільну дієздатність до досягнення повноліття (ст. 35 ЦК України), не призначаються опікунами та піклувальниками, що цілком виправдано, тому що для виконання цих досить складних і важких обов'язків необхідна висока ступінь соціальної і психологічної, а для догляду, наприклад, за май-

ном, за недієздатною особою, можливо, також фізичної зрілості і достатній життєвий досвід.

Чергова умова, на нашу думку, є цілком виправданою, через те, що примус до виконання опікунських обов'язків інтересам підопічного відповідати не може. Отже, фізична особа може бути призначена опікуном чи піклувальником лише за його згодою. У випадку небажання особи бути опікуном робить недоступною основну мету опіки – охорону його особистих та майнових прав. Відповідно на практиці подібна згода виявляється у відповідній заяві особи, яка бажає стати опікуном, до органу опіки та піклування. Тому державі в особі органів опіки та піклування в таких випадках залишається лише перевірка відповідності особи заявника вимогам закону.

Не менш важливою також є умова про призначення особи опікуном відповідно до ч. 4 ст. 63 ЦК, яка зважає на особисті якості цієї особи, стосунки між нею та підопічним, а також здатність до виконання опікунських обов'язків. Оскільки ця особа повинна не тільки відповідати вимогам, що закріплені у чинному законодавстві України (фізична особа, повна цивільна дієздатність тощо), а саме головне вона має бути людиною, яка має високі морально-етичні якості, тобто може стати свого роду взірцем для майбутнього підопічного. При цьому враховуються його моральні та інші якості, здатність до виконання обов'язків опікуна або піклувальника, відносини, що склалися у нього з майбутнім підопічним, а якщо це можливо, враховується також бажання підопічного. Бажання психічно хворого підопічного при призначенні опікуна зазвичай не враховується, оскільки він не може самостійно виразити свою юридично значиму волю.

Позаяк, на сьогоднішній день існує безліч таких випадків, коли особа виявляє бажання стати опікуном чи піклувальником, лише тільки заради досягнення якоїсь вигоди чи користі (наприклад, щоб заволодіти будинком, який належить дитині, що позбавлена батьківського піклування та потребує опіки чи піклування). Тому органи опіки та піклування вибагливо ставляться до фізичних осіб – майбутніх опікунів чи піклувальників, а також ретельно перевіряють і контролюють їх подальші стосунки з підопічним.

Ми звертаємо увагу на те, що опікунами та піклувальниками не можуть бути особи, які виявляють неприязнь до майбутньої підопічної особи, та ті, які самі потребують опіки та піклування.

Слід також зазначити, що у юридичній літературі висловлювалися справедливі пропозиції щодо удосконалення цих правових норм. Зокрема, Н. М. Єршова, виходячи з того, що, оскільки незалежно від того, хто призначений опікуном, турбота про підопічного практично лежить на членах сім'ї опі-

куна, пропонувала для створення необхідних умов підопічному при призначенні опікуна отримувати згоду повнолітніх членів сім'ї останнього, особливо його чоловіка (дружини) [2, с. 18]. Ця думка знайшла підтримку у багатьох правознавців, які акцентували, що заперечення подружжя опікуна на опіку може викликати колізії в сім'ї, особливо, якщо в сім'ю попадає важкий підліток, від чого порушуються сімейні взаємовідносини, і така сім'я нічого не виграє [5, с. 35].

На відміну від переліку умов щодо осіб, які можуть бути призначені опікуном (піклувальником), перелік заборон щодо осіб, які не можуть бути призначені опікунами (піклувальниками) недостатньо врегульовано і не досить визначено. Є. П. Лінік та Т. В. Омельчук зауважують, що також не можуть призначатися опікунами та піклувальниками особи, які порушують морально-етичні засади суспільства [6, с. 9].

Підопічним в якості опікунів або піклувальників не призначаються особи, які позбавлені судом батьківських прав і не відновлені в батьківських правах на момент розгляду в органах опіки та піклування кандидатури опікуна (піклувальника) (ст. 64 ЦК України). Ми переконані, що не можна відмовляти такій особі у призначенні її опікуном чи піклувальником навіть неповнолітнього, не кажучи вже про дорослого підопічного, тільки тому, що колись його позбавили батьківських прав. Що стосується неповнолітнього, то його опікуном чи піклувальником не призначаються також особи, обмежені в батьківських правах, знову-таки, якщо обмеження не скасовано до моменту розгляду питання про призначення його опікуном чи піклувальником. Що стосується можливості призначення такої особи опікуном чи піклувальником дорослого підопічного, то це питання вже обговорювалося в аспекті розгляду питання про правоперешкоджаючі юридичні факти, як і питання осіб, які були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканності особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів [7].

Необхідно зауважити, що не призначаються опікунами та піклувальниками як неповнолітніх, так і дорослих громадян особи, які страждають хронічним алкоголізмом або наркоманією, так як безсумнівно зрозуміло, що вони не в змоззі впоратися зі своїми обов'язками в силу самого характеру захворювання, не кажучи вже про те, що їх спільне пере-

бування з підопічними створює для останніх не тільки несприятливу, але й небезпечну обстановку. На нашу думку, є також висока ймовірність посягання на майно підопічного з метою отримання коштів для придбання спиртних напоїв або наркотиків.

На жаль, на сьогодні, як у діючому законодавстві так у законодавстві, що діяло раніше, поза увагою законодавця залишилися такі обставини, як можливість виконувати функції опікуна (піклувальника), а саме: стан здоров'я особи і наявність у неї відповідних матеріально-побутових умов для життя дитини, спроможність забезпечити останню житлом, якщо вона не має свого помешкання.

Фізична особа може бути призначена опікуном чи піклувальником лише за його згодою. При цьому враховуються його моральні та інші якості, здатність до виконання обов'язків опікуна або піклувальника, відносини, що склалися у нього з майбутнім підопічним, а якщо це можливо, враховується також бажання підопічного (ст. 63 ЦК України).

Як уже зазначалося, відмінності в правовому становищі опікуна та піклувальника полягають у тому, що опікун завжди є законним представником свого підопічного і має право виступати в цій якості на захист його прав і законних інтересів у будь-яких відносинах без спеціальних повноважень.

Перш за все, необхідно, звернути увагу, що правознавці сьогодення не наводять чітких критеріїв розмежування опіки над майном від опіки над фізичною особою. Отже, безсумнівно, що в даний час правове становище опікунів і піклувальників врегульовано набагато більш детально, що пояснюється необхідністю захисту прав і законних інтересів підопічних, особливо неповнолітніх дітей, що стало першорядним завданням держави і всього українського суспільства. Істотно підвищилися гарантії такого захисту. Нагляд за діяльністю опікунів і піклувальників з боку органів опіки та піклування став більш конкретним. У чинному законодавстві вирішено багато питань, що стосуються правового становища опікунів та піклувальників, які раніше не мали законодавчого вирішення. Однак держава явно передчасно перебрала на плечі цих осіб, часто не володіючих достатніми знаннями і навичками у захисті прав та інтересів підопічних, всю тяжкість відповідальності за їх долю, залишивши собі тільки функції нагляду за їх діяльністю.

Вважаємо перспективними подальші дослідження та науковий аналіз норм цивільного законодавства України з метою удосконалення їх в рамках інституту опіки над майном.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. — М. : Госюриздат, 1950. — 368 с.
2. Ершова М. Н. Опекa и попечительство / М. Н. Ершова. — М., 1971. — 80 с.
3. Сімейне право України : підруч. / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 264 с.
4. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково-практич. комент. / З. В. Ромовська. — К. : Ін Юре, 2003. — 532 с.
5. Право и защита семьи государством / Е. Г. Азарова, Ю. А. Королев, Е. В. Кулагина и др. — М. : Наука, 1987. — 464 с.
6. Лінік Є. П. Опіка та піклування / Є. П. Лінік, Т. В. Омельчук. — К. : Видавець Фурса С. Я., 2008. — 56 с.
7. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.

АНОТАЦІЯ

Адаховська Н.С. До питання про правовий статус опікуна майна за цивільним законодавством України. – Стаття.

У даній статті розглядаються питання, пов'язані з вимогами цивільного законодавства до особи опікуна та піклувальника. Призначення опікуна та піклувальника органами опіки та піклування та здійснення нагляду за їх діяльністю.

Ключові слова: опікун, майно, органи опіки та піклування.

АННОТАЦИЯ

Адаховская Н.С. К вопросу о правовом статусе опекуна имущества по гражданскому законодательству Украины. – Статья.

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с требованиями гражданского законодательства к лицу опекуна и попечителя. Назначение опекуна и попечителя органами опеки и попечительства и надзора за их деятельностью.

Ключевые слова: опекун, имущество, органы опеки и попечительства.

SUMMARY

Adahovskaya N.S. On the question of the legal status of guardian of the property under civil legislation of Ukraine. – Article.

This article discusses issues related to the requirements of civil law to face the guardian and trustee. The appointment of a guardian and trustee of the guardianship authorities and their oversight.

Keywords: guardian, property, guardianship and custody.